

SCIENTIAE
SOCIALES

ACTA
MUSEI
MORAVIAE

Edited by Martin Oliva

CIX ■ 2024 ■ 2

MORAVSKÉ ZEMSKÉ
MUZEUM BRNO 2024

STŘEDOPALEOLITICKÁ EXPLOATAČE KŘIŠŤÁLU U MIROŠOVA NA ČESKOMORAVSKÉ VRCHOVINĚ

MIDDLE PALAEO-LITHIC EXPLOITATIONS OF ROCK CRYSTAL
NEAR MIROŠOV (CZECH-MORAVIAN HIGHLAND)

MARTIN OLIVA¹ - PETR ŠMACHO² - ZDENĚK HANZL³

¹ Moravské zemské muzeum, Ústav Anthropos

² Nefesionální archeolog, Brno

³ Sběratel minerálů, Bobrová

ABSTRACT:

Since the central part of the Czech-Moravian Highlands with primary outcrops of rock crystal is situated at 500 to 600 m above sea level, it is only scarcely visited by the archaeologists specializing in older periods of history who are greatly outnumbered by collectors of semi-precious stones. An amateur excavation suggests that the Middle Palaeolithic Neanderthals frequented the then uninhabited areas of the Western Moravian pegmatites to gather varieties of rock crystals. Neanderthals might have carefully amassed large crystals until some master knapper got hold of them to make some prestigious artefact (like, e.g., the citrine leaf-biface from the Kůlna cave). The only archaeological culture that can be reliably distinguished on the grounds of prestigious tools with flat retouch is the Micoquian. Other Palaeolithic "cultures" that used to send their prospectors to this area is the Aurignacian (Nová Dědina I in Eastern Moravia with many rock crystals, including typical carinated scrapers or lamellar cores). However, these tools do not occur in the source area, neither from other raw materials. Rock crystals had no practical importance in the process of raw material procurement; therefore, they can substantiate the non-utilitarian aspects of the manufacture of chipped industry.

KEY WORDS: Rock crystal exploitation, Middle Palaeolithic, Czech-Moravian Highland, Mirošov.

I. ÚVOD

Poznání pravěkých návštěv na jinak tehdy (s výjimkou mezolitu?) neobydlené Českomoravské vrchovině představuje jeden z aktuálních úkolů naší archeologie. Je to ovšem úkol nejen nevyřešený, ale i stěží řešitelný. Protože se centrální část Českomoravské vrchoviny s primárními výchozy křišťálů nacházejí v nadmořských výškách mezi 500 a 600 m, archeologové starších období sem zavítají jen zřídka, a to téměř vždy v souvislosti s vyhledáváním artefaktů na výchozech zmíněných polodrahokamů. Frekvencí návštěv je tu proto dalece předčí sběratelé krystalů, kteří si artefaktů buď nevšímají, nebo je uchovávají jen náhodně jako jakési kuriozity, o něž nebude žádný zájem (VALOCH 2004, 134). Jen někteří z nich jsou ochotni spolupracovat s archeology anebo archeologicky motivovanými sběrateli, a své nálezy jim předat nebo alespoň poskytnout potřebné informace. Předložený článek je důkazem, že v ojedinělých případech lze takovou spolupráci úspěšně navázat.

II. ŠTÍPÁNÉ INDUSTRIE Z KŘIŠŤÁLU V DĚJINÁCH MORAVSKÉ ARCHEOLOGIE

Patrně nejstarší zmínku o paleolitické křišťálové industrii z českých zemí najdeme ve třetí zprávě o výzkumu moravských jeskyní (SZOMBATHY 1884): V Žitného jeskyni u Křtin našel kromě několika set pazourkových artefaktů a dvou kousků jantaru i přes stovku předmětů z křišťálu včetně 18 čepelek a 18 kusů jádrových či retušovaných. O tom, že zruční

OŘECHOV I, SÍDELNÍ AGLOMERACE Z POČÁTKU MLADÉHO PALEOLITU NAD ŘÍČKOU BOBRAVOU

OŘECHOV I, AN EUP-SETTLEMENT AGGLOMERATION AT THE BOBRAVA RIVER

MARTIN OLIVA¹ – PETR GADAS²

¹ Ústav Anthropos MZM, ² Přírodovědecká fakulta MU v Brně

ABSTRACT:

Although the site Ořechov I is one of the largest and has been known since the 1920s, it has not been thoroughly published yet. Lithic industry from the NW part exhibits a stronger workshop character than the surroundings of the point 242. At both parts Moravian Jurassic cherts (including those of Krumlovský les) prevail in raw debitage, Jurassic cherts of Stránská skála slightly dominate formal tools. This type of chert is the raw material of preference for Levalloisian products. Levalloisian blanks and bifacial leaf points cannot be separated from each other, just as the former were typical for industries similar to those from the Near East and allegedly related to AMH, while the latter were typical for the Szeletian that is supposed to be the culture of the last Neanderthals. This perception is a disparate synthesis of the traditional concept of apodictically defined “cultures” with the most up-to-date palaeogenetic approaches. In the EUP industries of central Europe both components may be connected, and AMH apparently emerged within them independently of their respective character.

KEY WORDS: Ořechov I, Szeletian, Bohunician, Early Upper Palaeolithic, Levalloisian method, bifacial tools, Stránská skála chert, Moravian Jurassic cherts.

I. ÚVOD

Publikací spolehlivých nálezů z velké sídelní aglomerace SV od Ořechova se chýlí ke konci zpracování všech velkých souborů moravského paleolitu, pocházejících ze sběrů, tedy z tzv. povrchových lokalit, jež jsou zvýšenou měrou spojené s otázkou stejnorodosti souboru. Poslední z nich představuje rozsáhlý soubor z Vedrovic I, nepochybně stejnorodý (dílenká stanice aurignacienu), Bořitova Va, s nímž se poji táž problematika jako s hlavní stanicí Bořitov V (OLIVA – GADAS 2024), rozsáhlá sídelní aglomerace epiaurignacienu Určice (Alojzov) – Golštýn a lokalita Želešice I nad údolím Bobravy, patrně značně nesourodá. Objev výrazné sídelní oblasti na výšinách okolo říčky Bobravy JV od Brna (obr. 1–2) se odehrál mezi dvěma světovými válkami, nepochybně zásluhou brněnských amatérů německé národnosti. Nejpilnější z nich, Hans Freising oznámil, že již roku 1925 objevil rozsáhlou stanici u Ořechova (FREISING 1928). Následovaly stanice Želešice I a II (FREISING 1933) a lokality u Modřic, na jejichž objevu a sledování se podílel i Julius Simon, který asi samostatně objevil bohatou polykulturní lokalitu Želešice I (FREISING 1941; SCHIRMEISEN 1943; OLIVA 2017, 36). Kromě jmenovaných Němců sbíral na všech dotud známých lokalitách v okolí Bobravy i Josef LAVICKÝ (1937), major mapové služba československé armády (ROMANOVSKÝ 2023), který, ač české národnosti, si psal svůj deník německy (viz obr. 3) a za okupace přilnul k německému profesorovi Karlovy univerzity Lotharu Zotzovi (OLIVA 2023a). Z jeho náčrtku na obr. 3 vyplývá, že sledoval i naleziště Ořechov Ia, II, IV a VI či VII, a celou řadu lokalit východním směrem a k jihu až po Silůvky. Nikdo ze jmenovaných neprohlédl jižnější terén v okolí Dolních Kounic a Krumlovského lesa, činnost H. Freisinga se zastavila u Němčiček. Tamní bohaté paleolitické osídlení bylo objeveno až v druhé polovině minulého století. Z německého prostředí vycházela i pilná skupina mladých sběratelů okolo Kar-

SILICITOVÁ DÝKA Z VRAŽNÉHO U ODER (OKR. NOVÝ JIČÍN)

SILICITE DAGGER FROM VRAŽNÉ (NOVÝ JIČÍN DISTRICT)

HANA LAFKOVÁ – ANDREA HOŘÍNKOVÁ

Slezská univerzita v Opavě

ABSTRACT:

The dagger from Vražné represents an important find for understanding the distribution of flint daggers in Central Europe, and at the same time, it provides us with important information related to the significance of the Moravian Gate as a major communication corridor in prehistory. These daggers are typical artifacts from the late Eneolithic and early Bronze Age periods. Their study provides valuable information on the technological skills, social structures of prehistoric communities, trade contacts, and communication routes. In Northern and Central Europe, these daggers are significant indicators of cultural contacts and technological capabilities of prehistoric people. This article aims to present and analyze the flint lancet-shaped dagger from Vražné, its technological, typological, and petrographic aspects, and place it within a broader cultural and historical context. The research focuses on a detailed description of the find, the technological and typological characteristics of the dagger, and a comparative analysis with other similar finds from the region and beyond. Special attention is given to the questions of production, distribution, and cultural significance of flint daggers in the late Eneolithic and early Bronze Age periods in the Moravian Gate and its immediate surroundings.

KEY WORDS: late Eneolithic, early Bronze Age, Moravian Gate, flint dagger, chance find.

ÚVOD

V roce 2018 při rozšiřování hospodářské budovy na parcele č. 77 ve Vražném u Oder (okr. Nový Jičín), objevil pan J. Ziegel na hromadě vykopané hlíny opracovaný kámen ve tvaru podlouhlého dvojkónického listu. V roce 2023 nález zapůjčil ke zpracování na Ústav archeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě. Artefakt byl identifikován jako silicitová dýka z období pozdního eneolitu / starší doby bronzové. Dýka byla nalezena na úpatí Druhého kopce svažujícího se k Vraženskému potoku (GPS souřadnice 49.6234644N, 17.8547083E) v nadmořské výšce 265 m n. m. (**obr. 1**). Ačkoliv jednotlivé zahrady a hospodářské zázemí rodinných domů a usedlostí ve zmíněné oblasti tvoří umělé terasy, vzhledem k přirozenému sklonu svahu lze s jistotou říct, že se zmíněná stavba nachází na původním terénu a srovnávací navážky reflektujeme až o 2 m východněji. Výkop byl poměrně mělký, tzv. na rýč (okolo 20–30 cm). Z fotografií dodaných nálezcem není zřejmé, zda byla zachycena kulturní vrstva či objekt. Také ze samotného výkopu není patrné, zda se jedná o sešlapaný nezačištěný nános při výkopových pracích, nebo o objekt, který nám může na první pohled fotografie evokovat (**obr. 2**). Na vykopané hromadě lze však pozorovat jak orniční vrstvu, tak i sprašové podloží.

ROZBOR A DATAČE DÝKY

Dýka je vyhotovena z eratického severského pazourku (silicitu z glacienních sedimentů, **obr. 3, 4:4 a 4:5**). Za určení děkujeme A. Přichystalovi. Severský silicit je známý svou vysokou kvalitou a byl široce využíván v pravěku k výrobě nástrojů a zbraní. Tato surovina byla dopravena kontinentálním ledovcem na území Polska, Německa a okraje České republiky

TRAPPŮV NEJSTARŠÍ SOUPIS ARCHEOLOGICKÉ SBÍRKY FRANTIŠKOVA MUSEA¹

TRAPP'S EARLIEST INVENTORY OF THE ARCHAEOLOGICAL COLLECTION
OF THE FRANCIS MUSEUM

PETR KOSTRHUN¹ – MILAN SALAŠ¹ – DENISA SEDLÁK ČEVELOVÁ²

¹ Archeologický ústav MZM

² Archiv města Brna

ABSTRACT:

The text is dedicated to the earliest history of the archaeological collection of the Francis Museum (now the Moravian Museum). A detailed extent and content of the collection, including the relevant sites, up to the end of the 19th century has not been published or known until recently. The significance of the collection has now been increased by an archival document – the earliest inventory of the archaeological collection written by the curator Moriz Trapp. The list was made in 1875 as a basis for the loan of the collection for an exhibition held on the occasion of the 48th Meeting of German Naturalists and Physicians in Graz. Thanks to the inventory it is now possible to assess the collection of the Francis Museum in the context of the history of archaeology in Moravia and compare it with collections of the National Museum in Prague and similar collections in the Austro-Hungarian Empire.

KEY WORDS: History of archaeology, the Francis Museum, Moriz Trapp, archaeological collection.

ÚVODEM

Archeologická sbírka Františkova musea, dnešního Moravského zemského muzea, je nejstarší a největší takovou sbírkou na Moravě. Dnes její rozsah čítá kolem půl milionu předmětů. Její počátky a rozvoj v průběhu 19. století byly nejdříve skromné, neboť oblast archeologie, resp. obecně humanitních věd, nebyla cílem ani prostředkem aktivit zakladatelů Františkova musea, na rozdíl od o rok mladšího Vlastenského musea v Čechách (dnešního pražského Národního muzea). Nebylo to nic překvapivého, protože v původním návrhu na zřízení Františkova musea z roku 1817, vytvořeného přesně dle struktury a vzoru národního muzea ve Štýrském Hradci, zvaného Joanneum, v rámci sekce dějin, archeologické památky vůbec nefigurovaly. Na řadě míst jsou blíže popsány a vysvětleny počátky Františkova musea v roce 1817 jako v zásadě soukromého podniku, řízeného Moravskoslezskou společností pro zvelebení hospodářství, přírodovědnosti a vlastivědy (tzv. Hospodářskou společností), orientovanou na přírodovědné sbírky a rozvoj přírodních věd, které měly sloužit především k rozvoji ekonomických a podnikatelských zájmů moravské aristokracie (BRODESSER 1999; BRODESSER – BŘEČKA – MIKULKA 2002; BŘEČKA – KVAPILOVÁ 1995; FIŠER 2000; HUCKE 1943; HUMPOLOVÁ 2015; MITÁČEK 2021; NEKUDA 1969, 21–33; PERNES 1992; RZEHAK 1898; TRAPP 1882a; 1882b; 1891; 1890; VAŇÁČEK 1967; VIGNATIOVÁ 1975, 102).

V rámci Františkova musea a struktury sbírek hráli v průběhu 19. století podstatnou roli kustodí této instituce, správci sbírek. Jednalo se o různé profilované individuality, které do funkce kustoda byly jmenovány Hospodářskou společností. Celou instituci měl na starosti vždy pouze jeden kustod. Od založení muzea po jeho pozemštění v roce 1900 se na místě kustodů vystřídalo pět osob. Prvním z nich byl lékař a chemik Heinrich Adolph Meinecke (1762–1826, kustod v letech 1818–1826), následovaný ekonomem, profesorem zemědělství

**„ŽENA NEPODDAJNÉ VŮLE“.
EPIZODY Z PRAŽSKÉHO PŮSOBNÍ ELIŠKY MACHOVÉ¹**

“A WOMAN OF UNYIELDING WILL”.
EPISODES FROM ELIŠKA MACHOVÁ'S TIME IN PRAGUE

HANA KRUTÍLKOVÁ
MZM – Historické oddělení

ABSTRACT:

This study is a chronological continuation of the author's previous contributions about Eliška Machová, an important Moravian activist whose activities are associated in the public consciousness mainly with the Brno women's club Vesna and the end of the 19th century. However, as the recently published texts have shown, Eliška Machová cannot be perceived only as a person connected with this Brno phenomenon and this period of time. The aim of this paper is to present Eliška Machová's public activities at the time of her departure from Moravia and Silesia and to bring to light little-known facts from her fifteen years in Prague. How did the ageing activist establish herself in Prague, how did she cope with her new tasks and how her position within the Prague women's movement was anchored?

KEY WORDS: Eliška Machová; women's movement; national movement; Prague; 1907–1926.

ÚVOD

Tato studie chronologicky navazuje na předchozí příspěvky autorky o osobnosti Elišky Machové, významné moravské aktivistky, jejíž činnost je v povědomí veřejnosti spojena zejména s brněnským ženským spolkem Vesna a závěrem 19. století. Jak však ukázaly nedávno publikované texty, Elišku Machovou nelze vnímat pouze jako osobu spojenou s tímto brněnským fenoménem a daným časovým úsekem. Cílem tohoto příspěvku je představit veřejné aktivity Elišky Machové po jejím odchodu z Moravy a Slezska a přiblížit málo známé skutečnosti z jejího zhruba patnáctiletého působení v Praze. Jak se stárnoucí aktivistka v Praze etablovala, jak se vyrovnala s novými úkoly a jak probíhalo ukotvování její pozice v rámci pražského ženského hnutí?

PRAMENNÁ ZÁKLADNA

Analýzu dané problematiky ztěžuje fakt, že archiválie vztahující se k Elišce Machové ve fondu Moravské ženské spolky 1870–1950 v Moravském zemském archivu v Brně jsou ztracené. Druhým dosud nevytěženým zdrojem informací k její osobě představuje pozůstalost E. Machové v Etnografickém ústavu Moravského zemského muzea. Jelikož jsou tyto materiály dosud nezpracované, nelze jinak než se snažit vytěžit značně útržkovité zmínky z jiných zdrojů. K této studii byly proto využity fondy Vesna, ženská vzdělávací jednota Brno 1870–1952, Moravanka-Židenice 1901–1950/1957, František Mareš 1862–1941/1942 a Zemský ústav pro choromyslné v Brně, uložené v Moravském zemském archivu. Drobnosti byly čerpány z fondu Karel Riedl 1894–1951/2005 v Archivu města Brna a dále Literárního archivu Památníku národního písemnictví. Zajímavé informace o činnosti E. Machové během první světové války a bezprostředně po ní podává Spolkový katastr Archivu hlavního města Prahy.

PERSONALIA

100 let od návštěvy Dorothy Garrodové a Henri Bégouëna na Moravě

Letos vzpomínáme nejen stého výročí zahájení profesionálních výzkumů ústředního komplexu stanic lovců mamutů u Dolních Věstonic (OLIVA 2014; 2024), ale i návštěvy řady věhlasných světových badatelů. Ti na Moravu zavítali jako účastníci exkurze II. kongresu mezinárodního institutu antropologického dne 20. září 1924 (ANONYMUS 1926; ABSOLON 1938, 42-43). Na zmíněné naleziště se tehdy dostavilo 78 badatelů, mezi nimi Dorothy Garrodová, Henri Bégouën, Miles C. Burkitt, Louis Capitan, Józef Kostrzewski, Eugène Pittard, Albin Stocký a Leon Kozłowski, pozdější polský premiér. Na často reprodukovaném snímku (obr. 1) přehrabují kulturní vrstvu na Hebauerově poli nad někdejší cestou. O průběhu exkurze a o okouzlení zahraničních hostů Moravou se blíže poučíme v knize P. KOSTRHUNA (2014, 139–142). Málo známou skutečností ale zůstává, že nejméně dvě z největších celebrit tehdejší vědy o paleolitu zůstaly na Moravě déle. První z nich byla Dorothy Annie Elisabeth Garrodová (1892–1968), profesorka v univerzitě v Cambridgi, která jako první definovala gravettien (k němuž patřily i věstonické stanice), tvořící do té doby v Breuilově schéma-

Obr. 1. Dolní Věstonice I. Účastníci antropologického kongresu v poli nad cestou 20. 9. 1924. Vpředu Henri Bégouën, Eugène Pittard, Louis Capitan (všichni s plnovousem), za nimi Józef Kostrzewski a Leon Kozłowski (oba s knírem) a Miles C. Burkitt, stojící zprava Jan Knies, Jindřich Matiegka a Václav Čapek. Foto K. Absolon.

OBSAH - CONTENTS - INHALT

OLIVA, M. - ŠMACHO, P. - HANZL, Z.: Středopaleolitická exploatace křišťálu u Mirošova na Českomoravské vrchovině / Middle Palaeolithic exploitations of rock crystal near Mirošov (Czech-Moravian Highland)	95
OLIVA, M. - GADAS, P.: Ořechov I, sídelní aglomerace z počátku mladého paleolitu nad říčkou Bobravou / Ořechov I, an EUP - settlement agglomeration at the Bobrava river	111
LAFKOVÁ, H. - HOŘÍNKOVÁ, A.: Silicitová dýka z Vražného u Oder (okr. Nový Jičín) / Silicite dagger from Vražné (Nový Jičín district)	139
KOSTRHUN, P. - SALAŠ, M. - SEDLÁK ČEVELOVÁ, D.: Trappův nejstarší soupis archeologické sbírky Františkova musea / Trapp's earliest inventory of the archaeological collection of the Francis museum	151
KRUTÍLKOVÁ, H.: „Žena nepoddajné vůle“. Epizody z pražského působení Elišky Machové / “A woman of unyielding will”. Episodes from Eliška Machová's time in Prague	183
PERSONALIA	
100 let od návštěvy Dorothy Garrodové a Henri Bégouëna na Moravě (<i>M. Oliva</i>)	197